

PUŠKIN – JEDNO ZO ŽRIEDIEL RUSIZMOV V SLOVENČINE

Mira Nábělková (Bratislava)

Názov príspevku, ktorým by som chcela byť účastná reflexie Puškinovho pôsobenia a zástoja v širšom ako ruskom kontexte, rámcovo naznačuje, že v tomto pohľade pôjde o Puškinovo miesto nie v medziliterárnych, ale v medzijazykových vzťahoch. Hoci nijako nejde o celkom nezávislé veličiny, možno ich ako uhol pohľadu chápať aj samostatne. Domáca, ruská tvoriteľská jazyková úloha Puškina pri formovaní súčasnej ruštiny je dostatočne známa a zrejmä. V súvislosti s našou témou možno vysloviť predpoklad, že jazyk jeho diela ako efektívny nosič komunikovaného obsahu pôsobil a pôsobí v slovenskom prostredí v rovine prekladu aj ako inšpiratívna jazyková výzva po celý čas života tej formy spisovnej slovenčiny, ktorá sa kontinuálne vyvíja od Štúra podnes. Pôsobil vlastne ešte skôr – prvé preklady (či transpozície) Puškina na Slovensku, ako je viac či menej známe, boli do češtiny. V tomto smere je výstižné konštatovanie Milana Rúfusa v tohtoročnom, už výročnom nitrianskom zborníku *Náš Puškin*, keď hovorí, že „v časovej paralele postupného vzniku Puškinovho diela nebolo ho na Slovensku do čoho prekladať – až takmer desaťročie po Puškinovej smrti konštituuje sa u nás slovenský spisovný jazyk“ (1999, s. 26).

K jazyku Puškinových poetických textov zo zorného uhla slovenských prekladov možno pristupovať – aj pristupuje sa – z rozličných hľadísk. Z nosných tém, ako sa ukazujú na báze primárnej komparácie východiskových a prekladových textov, ale už aj na základe zistení zo sekundárnych zdrojov, je lákavá napr. podrobnejšia analýza vyrovnávania sa so stimulom puškinovskej epitetiky v prekladoch jednotlivých období, literárnych smerov a prekladateľských osobností – čo v lingvistickom pohľade možno chápať ako vývinovú analýzu typov a konkurencií rozlične realizovaných atributívnych spojení (náznaky takejto analýzy z literárnej strany, t. j. z hľadiska prekladateľských koncepcií a poetík nezriedka sa s vlastnou Puškinovou aj rozchádzajúcich, možno stretnúť napr. v monografii Emy Panovovej [1966] venovanej prekladom a inšpiratívne pôsobeniu Puškinovej poézie v slovenskom literárnom kontexte do roku 1918). Môj príspevok si kladie za cieľ nazrieť do Puškinových prekladov zo špecifického hľadiska uplatňovania ruských jazykových prostriedkov, predovšetkým lexikálnych a syntaktických, v slovenských prekladoch rozličných období, t. j. pozrieť naň ako na jedno zo žriediel rusizmov v slovenčine.

Puškinova tvorba bola v priebehu storočia a pol jedným z prekladových prostredí – a vzhľadom na Puškinovu literárnu autoritu prostredím

vôbec nie bezvznamným –, v ktorom sa v konkrétnych prekladoch v súlade s individuálnou, resp. nadindividuálnou koncepciou vzťahu k uplatneniu ruských jazykových prostriedkov v slovenskom básnickom či prozaickom texte – objavovali a v súčinnosti s inými prekladovými aj pôvodnými textami ustalovali, udomácnovali rusizmy. Časť využitých rusizmov ako okazionálne prekladateľské riešenia ostala či ostáva „v zajatí“ konkrétneho textu, časť, nemalá, – či už so špecifickým štýlovým zafarbením alebo aj bez neho – vsunula sa do slovnej zásoby slovenčiny (takýto uhol pohľadu na jazyk prekladov Puškina mám rámcovaný širšie koncipovanou výskumnou úlohou s názvom *Rusizmy v slovenčine: minulosť a súčasnosť*, text a slovník). Otázka rusizmov v rozličných obdobiach vývinu slovenčiny nebola v doterajšej lingvistickej, ale ani literárnovednej reflexii obchádzaná, porov. napr. Benkovičová, 1993; Bobek, 1935/36, 1937/38; Czambel, 1887; Habovštiaková, 1987; Kondrašov, 1964; Sekaninová, 1976; Soták, 1982 a i. Puškinovo dielo v takomto pohľade vyznieva ako sila, ktorá v originálnom ruskom znení svojím obsahom (presnejšie – v tom ktorom období zväšča len niektorou prednostne vnímanou obsahovou zložkou) v jeho pôsobivom jazykovom stvárnení pôsobila na istý kvantitatívne obmedzený okruh slovenských čitateľov, medzi nimi aj jeho prekladateľov, ktorí potom pri preklade vnášali do slovenského jazykového prostredia spolu s inými dimenziami Puškinovho diela podľa prekladateľského naturelu, schopností či koncepcie aj isté väčšie či menšie kvantum rusizmov. Z tohto hľadiska nie je možno ani podstatná miera prekladateľskej úspešnosti využitia rusizmu v konkrétnom mieste prekladu Puškinovej básne či prózy, ako sám fakt prieniku a výskytu pôvodom ruského jazykového prostriedku v slovenskom texte. Na druhej strane možno vysloviť nie najľahšie dokázateľnú hypotézu, že umelecky úspešná aplikácia rusizmu by mohla disponovať väčšou priebojnosťou a udomácnovacou potenciou. Keďže dnes máme v slovenčine viaceré rozličné preklady (z rozličných období a od rozličných autorov) aj tých istých Puškinových diel, možno sa pri ich porovnávaní popri množstve iných aspektov zamerať práve aj na otázku uplatnenia ruských lexikálnych, slovotvorných či syntaktických jazykových prostriedkov.

Ako malú digresiu, odklon od puškinovskej témy spomeniem na tomto mieste fakt, ktorý robí skúmanie rusizmov v slovenčine špecificky aktuálnym ako tematiku istého viac či menej uzavretého obdobia – totiž to, že súčasnú slovenskú kultúrno-spoločenskú situáciu z nášho hľadiska charakterizuje ústup ruštiny a ruskej orientácie z takpovediac povinnej kultúrnej výzbroje a zo širokej spoločenskej praxe. Takéto paušálne tvrdenie možno iste relativizovať rozličnými smermi, predsa však s danou situáciou možno spájať istý a zrejme reálny predpoklad zníženej kvantitivy recepcie originálnych ruských textov vecnej či umeleckej sféry a teda predpoklad istého prerušenia či obmedzenia povedzme že tradičného ruského jazykového vplyvu v našom prostredí. Zo zmenenej medzikultúrnej situácie nám môže

vyplývať napr. aj relativizujúci postoj ku konštatovaniu J. Zambora pri pozitívnom hodnotení využitia niektorých rusizmov v prekladoch Ľ. Feldeka, konkrétne relativizácia ním postulovanej „všeobecnej známosti“ slova *bárin* vo výroku: „Vol'bou slova *bárin*, ktoré je u nás všeobecne známe (aj vďaka tomu, že sme sa mnohí v škole učili o próze Alexeja Tolstého Chromoj barin), Feldek zachoval kolorit výrazu a komickosť je ešte markantnejšia, než v origináli“ (Zambor, 1984, s. 60). Ak, zrejme odôvodnene, predpokladáme zúženie sféry recepcie, ovládania a pôsobenia ruštiny, neznamená to samozrejme celospoločenskú stratu akéhokoľvek kontaktu. Vo vzťahu k rusizmu sa však objavujú aj nové javy – prípadný textový výskyt rusizmov napr. v súčasnej publicistike sa dnes často spája s negatívnymi konotáciami a so spôsobom využitia, aký by v minulosti nebol býval možný. To na okraj a na porovnanie s minulým časom.

V predchádzajúcich vývinových obdobiach spoločnosti a v nej aj jazyka, v matičnom a martinskom období slovenčiny, v hviezdoslavovsko-vajanskovských časoch a aj ďalej, t. j. koncom minulého aj začiatkom tohto storočia, bol vplyv ruštiny v slovenskom literárnom a príľahlom prostredí aj koncepčne a vedome značný, pričom originálne texty a preklady z Puškina možno považovať za jednu zo súčastí tohto vplyvu. Ako ukážka môže slúžiť úryvok z Hviezdoslavovho prekladu *Kaukazského zajatca* s viacerými lexikálnymi aj syntaktickými rusizmami:

*Zabud' ma – tvojej ľúbosti,
záchvatov твоjih ja nie hoden;
bezcieľne netrať so mnou čo deň,
iného v srdci uhosti
šuhaja. Iskrennymi city
tá jeho láska nahradí ti
otupný duše mojej chlad.*

Využitie rusizmov (*oružie – zbraň, borba – boj* a i.) vo Hviezdoslavovom preklade vynikne v porovnaní s prekladom M. Ferencíka (pre túto príležitosť nie je nevyhnutné uvádzať originál) napr. pri veršoch: *Oružím Čerkes ovešaný, / len po sebe sa ohliadnuť, / i veselší i hrdší bol vraz... // Čerkes je ovešaný zbraňou, / v nej potechu má, pýši sa ňou...; pradedov sklame Kavkaz zas, / zabudne žravej borby hlas... // i Kaukaz zradí predkov chýr, / zabudne boja dravý vír.*

Podobne napr. aj pri veršoch

Ty ľúbiš, Ruse, však, i sám// si milovaný?!... Poníman/ blen твоjih útrap, úpal žarký.../ Ach, prepáč i ty moje nárký, nesmej sa mojim nerestiam!

Ty ľúbiš Rus? Máš lásku jej?/ Ja chápem tvoje umáranie.../ ty odpusť, keď mi slza skanie, a žiale moje nevysmej!

K situácii výrazného, často programového využívania rusizmov koncom minulého storočia sa ako reflexia daného javu z rozličných stanovísk viaže publikovaná polemika na tému funkčnosť a prospernosť rusizmov,

resp. pôvodom ruských jazykových prvkov v slovenčine. Samo Czambel v štúdiu *Ruské živly v spisovnom jazyku slovenskom*, ktorá vyšla v r. 1887 v publikácii *Príspevky k dejinám jazyka slovenského*, po uvedení nie malého zoznamu abecedne zoradených príkladov zo súdobej jazykovej praxe (slová ako *drevný, družba, duma, dvoränin, gardijský, heroj, hluša, hosudár, hulat', chrabrý, inostranný, jutrenný, koráb, naslaždenie, namerenie, obstojaťel'stvo, odvratiteľný, prelest', preobrazit', prervat', stradanie, uverený, sverepý, svojstvo, zavisimý, zdravstvovat'* a i.) uzatvára: „Vliv jazyka ruského, rozumieme veľkoruského, badáme v pravopise, v tvorení slov podľa ruského spôsobu a zvlášte v slovníku. V pravopise, v tvorení slov podľa ruského spôsobu nepokročili sme práve ďaleko, ale tým ďalej postúpili sme v uvádzaní ruských slov a to, najväčším dielom bez všetkého odôvodnenia, bez všetkej potreby, teda na úkor srozumiteľnosti spisovného jazyka.“ K tejto problematike sa vracia ešte aj v knihe *Slováci a ich reč*: „V rozprave *Ruské živly v spisovnom jazyku slovenskom* najde čitateľ odstrašujúci obraz porušovania slovenskej reči v rokoch osemdesiatych... Jozef Škultéty napísal bol v recensii tej rozpravy: „Opakujeme, že ovšem chyba je bez príčiny prejímať slová. No snahou má byť sblížovanie slovan-ských jazykov“. A Sv. Hurban Vajanský v *Nár. Novinách* povedal: „Mnoho je slov českých, ruských, poľských, ktoré majú už úplné občianske právo v slovenčine, a ona ich stroví ešte viac. Len či jej budú na úžitok?“ Rusizmy, používané v prekladoch aj vlastnej tvorbe S. H. Vajanského, na ktoré čiastočne poukazuje S. Czambel, špecifickým spôsobom v známej zničujúcej práci *Vajanský prozaik* ironizoval A. Matuška, zakomponúvajúc ich do vlastného textu, napr.: Matej Mráz (Búrka v zátíšť) – umný človek, učiteľ, botanik, prístupný *citným potraseniam*, chorý idealista; Devuška sa vracia a autor, ako rusofil, si v duchu vraví: *Zdravstvuj, pekná devuška...*; Dievčatá sú *prelestné stvorenia*, (...), nosia *botinky, chalátik...*, aby napokon vyriekol hodnotenie: „Jazyk Vajanského a jeho štýl – to je: ech, podumať, dajaká pravda (napríklad 3x3 je 9), dajaký rusizmus, nejaký nešťastný novotvar, trošku prírody, alegórie, kontrast, cudzie slovo užité ako čačka-bačka“. Pravda, napriek aj oprávneným varovným a nesúhlasným hlasom nijako nemožno preberaniu rusizmov do slovenčiny pripisovať výlučne negatívne charakteristiky – mnohé nepochybne znamenali a znamenajú významné obohatenie jej výrazového potenciálu.

Ak sa chytíme Vajanského vyjadrenia týkajúceho sa občianskych práv konkrétnych aj v prekladoch z Puškina využitých pôvodom ruských lexikálnych prostriedkov, možno si položiť otázku, ktoré z nich majú takéto občianske práva nejakým spôsobom „spoločensky priznané“ a hľadať odpoveď na ňu napr. v jestvujúcich slovníkoch slovenského jazyka, predovšetkým vo výkladových slovníkoch s porovnávacím pozadím viacväz-kového prekladového *Veľkého rusko-slovenského slovníka*. Ak sa v literatúre venovanej rusizmu v slovenčine môžeme stretnúť s formuláciami, že

„už za Czamblových čias zdomácneli rusizmy ako *mohyla, chrabryj, koráb, no, oblasť, vzduch, želat, žial* a i.“ a že „naopak zmizli bez stopy: *bilet, britvenný, dokazateľstvo, duma, dvíženie, iskrenný, istina, lomký, ľubimec, lučezarný, mnenie, nasledstvo, nesporimý, nerozborimý, obrazovanie, obstojateľstvo, obščestvo, opekúň, oružie, ostaviť, papiros, parus* a i.“ (Habovštiaková, 1987), treba povedať, presnejšie oponovať, že mnohé z nich predsa majú dosť výraznú „stopu“ ako heslové slová v základnom lexikografickom kompendiu slovenčiny. Čisto ilustračne a rapsodicky – šesťzväzkový výkladový *Slovník slovenského jazyka* zo šesťdesiatych rokov, ktorý je prvým slovenským slovníkom tohto druhu, zachytáva mnohé zo slov, ktoré stretávame aj v prekladoch z Puškina, pričom časť z nich (spolu 212 slov; na porovnanie, v prácach venovaných rusizmu u Vajanského sa spomína asi 500 použitých rusizmov) opatruje kvalifikátorom *rus.* (*bárin, blahodať, cárstvovať, devuška, huľať, jarký, oružie, name- renie, nasladenie, iskrenný, žarký, nel'za*), iné – bez uvedenia pôvodu, ale s istou periferizáciou z hľadiska bežnej slovnej zásoby, zachytáva s kvalifikátorom *hist. zastar.* alebo *bás. zastar.*, *bás.* alebo *kniž.* (*ponímať, tovariš* vo význame priateľ, *trud, junný, unylý, bystrota, žertva, súdba/sud'ba, postupok, celovať, drevný*), iné uvádza bez kvalifikátora (*beseda, jestvo- vať*). Podrobnejší rozbor tohto typu lexiky v *Slovníku slovenského jazyka* dáva šancu spresniť naše predstavy o sledovanej problematike. (V porovnaní so *Slovníkom slovenského jazyka* ako viaczväzkovým a zachytávajúcím slovnú zásobu aj starších období vývinu slovenčiny je z hľadiska uznania „občianskych práv“ pôvodom ruských slov významné, čo sa dostalo do užšieho výberu súčasnej slovnej zásoby v jednozväzkovom *Krátkom slovníku slovenského jazyka*, ide napr. o slová *tovariš, rab, borba*. Tretí zo spomínaných lexikálnych rezervoárov, prekladový *Veľký rusko-slovenský slovník* je v danej súvislosti zaujímavý tým, že ak napr. aj *Slovník sloven- ského jazyka* niektorý z potenciálnych rusizmov ako okrajový lexikálny prvok zachytáva, prekladový slovník ho medzi prekladovými ekvivalentmi – ako príznakové slovo – neuvádza, t.j. slová ako *trud, rab, unylý, naslade- nie* majú rozličné, s prekladným ruským neidentické prekladové ekviva- lenty.

Z hľadiska využitia konkrétnych slov v prekladoch a ich lexikografic- kého zachytenia možno upozorniť napr. aj na iný fakt: v porovnaní Hviez- doslavovho a Ferenčkovho prekladu Kaukazského zajatca sa, protikladne k predchádzajúcemu, ukazuje, že oproti Hviezdoslavovmu nahradeniu pomenovaní niektorých reálií (*sakla, kozácka stanica*) domácim slovom (*chata, sídlo/osada*), M. Ferenčík v preklade ponechal ruské alebo ruštinou osvojené a nám sprostredkované slová: *Na brehoch zasľúbených vôd/ stanice kvitnú šľasné, syte*; a Hviezdoslav: *Na brehu drahých rodných vôd/ osady kvitnú prebohajú... Veľký rusko-slovenský slovník* na rozdiel od slovenských výkladových slovníkov tieto slová ako ruskú lexiku zachytáva,

pričom na strane slovenského ekvivalentu popri výkladovej parafráze uvádza aj ich pôvodné znenie, tak ako ho stretáme u M. Ferencika: *sakla, stanica*. Aj v preklade L. Feldeka – medzi inými rusizmami, na ktorých funkčné a umelecky plodné využitie v (spomínanej už) recenzii upozornil Ján Zambor (1984), môžeme stretnúť využitie pomenovania reálií, ktoré sa v iných prekladoch nahrádzali významovo príbuzným slovenským slovom, napr. v preklade básne *Jeseň* Feldek využíva slovo *bliny*: *...kar sme jej spravili s vínom a blinami -/ zádušnú slúžime jej so zmrzlinami*. SR/52, kým Smrek použil slovo *šišky* *...vínom a šiškami rozžehnajú sa s ňou, / pripomíname si nebohu zmrzlinou*. L/250, ale aj využitie „nereáliových“ rusizmov, napr. slovesa *celovať* vo verši *celuje im všetkým čelá* a inde. Pravda, v opore o spracovanie v *Slovníku slovenského jazyka*, kde sa zachytáva s kvalifikátorom *bás.*, by sme slovo *celovať* mohli hodnotiť ako prvok domácej slovnej zásoby, ako rusizmus len v širšom zmysle, t.j. ako udomácnené (štylisticky príznakové) prevzaté slovo.

V týchto poznámkach som sa usilovala naznačiť, že širšie vnímaná jubilejná aj nejubilejná téma *Puškin ako žriedlo...* môže mať aj špecifický jazykový aspekt, pričom za podstatné obdobia prieniku rusizmov do slovenčiny týmto priechodom možno opodstatnene považovať už minulé časy, predsa však ani nedávna minulosť a možno ani súčasnosť s novými prekladmi nie je z tohto aspektu nijak prázdna.

Literatúra

- BENKOVIČOVÁ, J.: Z výskumu lexikálnych rusizmov v spisovnej slovenčine. *Kultúra slova*, 27, 1993, s. 104–112.
- BOBEK, W.: Rusizmy Vajanského. *Slovenská reč*, 4, 1935/36, s. 225–250.
- BOBEK, W.: Rusizmy, polonizmy a juhoslavizmy v literárnom jazyku slovenskom. *Slovenská reč*, 6, 1937/38, s. 11–18, 103–107, 154–162, 213–224, 262–264, 300–302, 340–347.
- CZAMBEL, S.: Ruské živly v spisovnom jazyku slovenskom. In: *Príspevky k dejinám jazyka slovenského*. Budapešť 1887, s. 70–114.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K.: *Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska*. Nitra, Pedagogická fakulta 1987. 401 s.
- KONDRAŠOV, N. A.: Rusizmy v žurnale „Slovenskije pohľadi“. In: *Sborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. *Philologica* 16. Časť A. Red. E. Pauliny. Bratislava, SPN 1964, s. 163–168.
- KONDRAŠOV, N. A. – ONDRUS, P.: *Russkije slova v slovacskom literárnom jazyke*. *Russkaja reč*, 1971, č. 4, s. 143–150.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala a M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 3. doplnené a prepracované vydanie 1997.
- LACIOK, M.: *Lexikálne slavizmy v diele J. Hollého*. *Slavica Slovaca*, 14, 1979, s. 305–308.

- MATUŠKA, A.: Vajanský prozaik. In: Za a proti. Bratislava, Slovenský spisovateľ 127–218.
- Náš Puškin/Naš Puškin. Ed. A. Červeňák. Nitra, FF UKF v Nitre–Asociácia rusistov Slovenska 1999, s. 43–58.
- PANOVOVÁ, E.: Puškin v slovenskej poézii do roku 1918. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 275 s.
- PANOVOVÁ, E.: Ruská a sovietska poézia na Slovensku (1918–1938). Bratislava, Veda 1983. 121 s.
- SEKANINOVÁ, E.: Rusizmy v slovenčine. In: Slavica Academica Slovaca, 5, 1976, s. 451–461.
- Slovník slovenského jazyka. I.–VI. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV.
- Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1985.
- SOTÁK, M.: Kapitoly zo slovensko-ruských jazykových kontaktov. Bratislava, SPN 1982. 236 s.
- Veľký rusko-slovenský slovník. I.–VI. Red. E. Sekaninová. Bratislava, Veda.
- ZAMBOR, J.: Nové preklady A. S. Puškina do slovenčiny. Slovenské pohľady, 1984, s. 48–61.
- ZAMBOR, J.: Medzi prekladom a variáciou. In: Náš Puškin/Naš Puškin. Ed. A. Červeňák. Nitra, FF UKF v Nitre–Asociácia rusistov Slovenska 1999, s. 43–58.

